

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA ELESTÜ Bİ RABBİKÜM KÂLÛ BELÂ MÎSÂKININ KEYFİYET ANALİZİ

THE QUALITATIVE ANALYSIS OF THE MITHAQ (الميثاق) ALASTU BI RABBIKUM QÂLÛ BELÂ IN THE CONTEXT OF REASON OF THE REVELATION (AL-ASBÂB AL-NUZUL)

Ali PARLAK
D.İ.B.
Rotterdam-Hollanda

Atf gösterme: Parlak, A. (2018). Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi, *Universal Journal of Theology* 3 (2), 109-132.

Geliş Tarihi: 7 Haziran
2018
Değerlendirme Tarihi: 8
Haziran 2018
Kabul Tarihi: 15
Haziran 2018

© 2018 UJTE
E-ISSN: 2548-0952
Tüm hakları saklıdır.

Öz: Bu çalışmada Araf Sûresi 172'nci âyette bahsedilen mîsâk (söz alma) konusu incelenmiştir. Tefsir kaynaklarında âyetin yorumlanması ile ilgili iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi rivayet merkezli yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre burada zikredilen mîsâk insanlar yaratılmadan önce ruhlar âleminde alınmıştır. Dirayet merkezli yaklaşıma göre ise bu insanların Allah'ı bilip tanıma kapasitesine sahip olduğunu gösteren temsili bir anlatımdır. Kanaatimizce Hz. Peygamber'e karşı muhalefetin şiddetlendiği bir zaman diliminde indirilen bu âyetin peygamberlik ve vahiy bağlamında anlaşılması daha isabetli bir yaklaşımdır. Burada Hz. Peygamber'i müşriklere karşı teskin etme hedeflenmekte ve onun tarih boyunca cereyan eden bir geleneğin, peygamberlik ve vahiy geleneğinin bir takipçisi olduğu, onun karşılaştığı eleştiri ve muhalefetle ondan önce gönderilen bütün peygamberlerin de karşılaştığı vurgulanmaktadır. İster rivayetler bağlamında isterse temsili bir anlatım olarak kabul edelim; âyetin Hz. Peygamber ve Müslümanların zor günler geçirdiği bir dönemde bugün bizlerin bile anlamakta zorlandığı bir mana ve mefhumdan söz etmesi hikmetten uzak bir durumdur. Âyetin tarihsel süreç içinde vahiy ve peygamber gönderilmesi ile ilgili olduğu, somut bir gerçekliğe delalet ettiği hemen sonra gelen ve Allah'ın âyetleri kendisine geldiği halde ondan yüz çeviren bir kişinin kıssası anlatılarak teyit edilmektedir. Biz bu çalışmada mîsâk almanın peygamberler gönderilmek suretiyle gerçekleştiğini ve âyetin literal yapısının da buna delalet ettiğini ispatlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Esbâb-ı nüzul, Mîsâk, Kâlû belâ, Elest Bezmi.*

Abstract: In this article, we try to highlight the Qur'anic term mithaq (الميثاق) "covenant" which mentioned in Surah al-A'râf, verse 172. There are two different approaches in tafsir (Qur'anic exegesis) tradition regarding the subject. First of them is narrative centered approach, according to this, the mithaq (covenant) mentioned here was taken in the realm of souls far before human being are created. Second of them is acumen centered approach, according to this, it is a representative narrative that shows whether these people have the capacity to know and recognize Allah. In our opinion, this verse, which was revealed during a period of time when the opposition against the Prophet was intensified, it is a more accurate approach to understanding it in the context of prophecy and revelation. Here it is aimed to calm the Prophet against the polytheists, and that he is a follower of a tradition that has taken place throughout history, a tradition of prophecy and revelation, criticism and opposition towards him are highlighted which also encountered by all the prophets sent before him. Let us accept the verse as a narrative or a representation in the context of narrations; at that time

---

when the Prophet and the Muslims had a hard time, it is far from wisdom to talk about a meaning and a concept that even today we hard to understand. The verse is related to the transmission of revelation and prophets in the historical process and manifesting the concrete reality, it is confirmed by telling a short description of a person who comes immediately afterwards and turns away from it when the verses of Allah come to him. In this study we are trying to prove that taking the covenant is done by sending prophets and also the literal structure of the verse is also evident for this.

Keywords: *Tafsir, Revelation (al-asbâbi al-nuzûl) Covenant (mithaq), Qâlû Belâ, the Realm of souls (Bezm-i alast)*

SUMMARY

The Holy Qur'an in seventh century as a verbal appeal was completed in 23 years. After the death of the Holy Prophet, it was compiled into a book. It is important to identify the verbal appeal. There are serious differences between the Qur'an as a verbal appeal and conceived as a written text between the two covers in terms of the consequences. Therefore, verbal and written communication are different from each other. The addressing environment requires an environment that allows communication between the orator and the addressee. This readiness is also supported by unsubstantiated verbal communication. One of the most important reasons why the first interlocutors do not encounter a problem as we have in the sense of the Qur'an, revelation of the Qur'an in a lively dialogue with interlocutors and the interlocutors must be witnessing the non-textual linking that supports understanding and communication. However, with the Holy Qur'an becoming a book, the non-textual context which supports the first interlocutors' understandings has not been fully recorded. This is one of the most important reasons of the fact that the original and unique meaning expressed by the verses in the first passages cannot be revealed. In this context, one of the verses exposed to different meanings in the historical process is surah al-A'raf verse 172.

Although it is not possible to give a definite date regarding the surah, but the surah al-A'raf has been revealed in Mecca. The historical environment in which was the surah revealed not unfamiliar to the nature of prophecy, it was corresponded the period in which the social opposition had intensified against Muhammad's prophethood. It was a time when Muslims have become a community and Islam has begun to institutionalize. The Meccan pagans accused Prophet Muhammad of being a poet, a crazy, a magician and a liar. However, one of the most fundamental criticisms that the Holy Prophet could

not be an ambassador sent by Allah was his objections that he was an ordinary person, not worthy of this work.

The surah al-A'raf is a manifesto to the Meccan polytheists who criticize and reject the Holy Prophet severely with the reason that he is an ordinary man and the figures of the perpetual torment are depicted in detail. Firstly Adam-Satan story in which the polytheists who did not accept Muhammed as the Messenger of Allah are assimilated to Satan exhibits similar behavior towards Adam is introduced. Later, the stories of Noah, Hud, Saleh, Lot, and Shuaib and Mûsa, which share a similar destiny to the Prophet and encounter the same opposition, are described. Towards the end of story of Moses, It tells the story of a group of Jewish, who are inherited the Torah but in time acted against the orders and prohibitions of the Torah. Because this group behaved as a fallacy, Sinai Mountain was raised upon them, they are told again to take hold of the commandments and prohibitions of the Torah and the stage of taking a word on their application is explained. This promise does not refer to an abstract thing, it refers the orders and prohibitions mentioned in the Torah.

When the context within Surah is taken into account, the meaning of the verse emerges as follows. O Muhammad, your Lord, sent Noah, Hud, Saleh, Lot, Shuaib, and Moses to their people and took promise from them and the people who came after them by sending prophets to them as well. These communities just as it is in the prophets and tribes that described here in story, they themselves also witnessed the prophets who were sent to them. That communities also invited themselves through our Prophets to believe in verses referring tawhid such as: "Am I not your Lord?" and they have addressed the question, and said: "Yes, we have testified." We (Allah) also have witnessed, these incidents took place in the historical process. The reason why we have sent prophets to all the human and ghost groups throughout history, therefore, on the Day of Resurrection, you shall not take refuge behind a subject that we were unaware of it (as we should believe in Allah's unity). The second important reason for sending prophets is explaining the in following verse, you shall not take refuge behind a subject that our ancestors were pagans and we were the next generations, who came after them. Now it is explained in the form that you cannot destroy us because we follow the polytheistic belief that they have made and become a tradition.

In our opinion, this verse, which was revealed during a period of time when the opposition against the Prophet was intensified, it is a more accurate approach to

understanding it in the context of prophecy and revelation. Here it is aimed to calm the Prophet against the polytheists, and that he is a follower of a tradition that has taken place throughout history, a tradition of prophecy and revelation, criticism and opposition towards him are highlighted which also encountered by all the prophets sent before him. Let us accept the verse as a narrative or a representation in the context of narrations; at that time when the Prophet and the Muslims had a hard time, it is far from wisdom to talk about a meaning and a concept that even today we hard to understand. The verse is related to the transmission of revelation and prophets in the historical process and manifesting the concrete reality, it is confirmed by telling a short description of a person who comes immediately afterwards and turns away from it when the verses of Allah come to him. As a result of this study, appropriate to the verse's historical and literal context, at the same time, the meaning of the message dimension to the fore should be as follows:

(O Prophet) your Lord (as in followers of Prophet Noah, Hud, Saleh, Lot, Shuaib and Moses) took the word (through the prophets) from the communities of men who came after them. Those human communities also witnessed this. He asked them, "Am I not your Lord?" They also said, "Yes, You are our Lord." We (Allah) also witnessed this. For you to know (We have sent prophets to you throughout history), Just as you should not say, on the Day of Resurrection, we were unaware of this (as we should believe in Allah's unity), or our ancestors before us were pagans and we are the generation after them: will you punish us for what they have done in the false path.

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm miladi VII. yüzyılda şifahi bir hitap olarak yaklaşık 23 yılda tamamlanmış, Hz. Peygamberin vefatından sonra kitap haline getirilmiştir. Burada şifahi hitap tanımlaması önemlidir. Kur'an'ın şifahi bir hitap olması ile iki kapak arasında yazılı bir metin olarak tasavvur edilmesi arasında doğuracağı sonuçlar bakımından ciddi farklılıklar vardır. Zira sözel ve yazılı iletişim birbirinden farklıdır. Hitap ortamı, hatip ve muhatap arasında iletişimin gerçekleşebilmesine imkan veren bir ortamın olmasını zorunlu kılar. Bu hazır bulunuşluk iletişim anındaki söz dışı karinelerle de desteklenir. İlk muhatapların Kur'an'ı anlamada bizim karşılaştığımız şekliyle bir sorunla karşılaşmalarının en önemli sebeplerinden biri Kur'an'ın muhataplarla canlı bir diyalog halinde indirilmesi ve muhatapların anlama ve iletişimi destekleyen metin dışı bağlama şahit olmalarıdır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in kitap haline gelmesi ile ilk

muhatapların anlamalarına destek olan metin dışı bağlam tam anlamıyla kaydedilememiştir. Buda âyetlerin ilk muhataplar nezdinde ifade ettiği özgün ve biricik anlamın ortaya çıkarılamamasının en önemli sebeplerinden biridir. Bu bağlamda tarihsel süreç içinde farklı anlamlara maruz kalmış âyetlerden biri de Â'raf Sûresi 172'nci âyettir.

Kesin bir tarih vermek mümkün olmamakla beraber A'raf Sûresi Mekke'de nazil olmuştur. Sûrenin nazil olduğu tarihsel ortam, peygamberlik olgusuna yabancı olmayan ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı toplumsal muhalefetin şiddetlendiği bir döneme tekabül etmektedir. Müslümanların bir topluluk haline geldiği ve İslam dinin kurumsallaşmaya başladığı bir dönemdir. Mekkeli Müşrikler Hz. Peygamberi mecnunluk, kâhinlik, şairlik ve sâhirlikle itham ediyorlardı. Bununla beraber Hz. Peygamberin Allah tarafından gönderilen bir elçi olamayacağına dair en temel eleştirilerinden birisi de onun bu işe layık olmadığı, sıradan bir insan olduğu şeklindeki itirazlarıydı.

Â'raf sresi Hz. Peygamber'i sıradan bir insan olduğu gerekçesi ile şiddetli bir şekilde eleştiren ve kabul etmeyen Mekkeli müşriklere bir manifesto niteliğindedir ve Sûrede uhrevi azap figürleri detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir. Önce Hz. Peygamber'i Allah'ın elçisi olarak kabul etmeyen müşrikleri Hz. Âdem'e karşı benzer tavrı sergileyen Şeytan'a benzeten Hz. Âdem-İblis kıssası anlatılmaktadır. Daha sonra Hz. Peygamberle benzer kaderi paylaşan ve aynı muhalefetle karşılaşan Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb ve Hz. Mûsa'nın kıssaları anlatılmaktadır. Hz. Mûsa kıssasının sonlarına doğru ise Tevrat'a vâris kılınan ancak zamanla Tevrat'taki emir ve yasaklara karşı lakayt davranan bir grup Yahudi din adamının hikâyesi anlatılmaktadır. Bu grubun lakayt davranması sebebiyle Sina Dağı'nın onların üzerlerine kaldırılarak yeniden Tevrat'taki emir ve yasaklara sınıksız sarılmaları ve onu tatbik etmeleri hususunda söz alınma sahnesi anlatılmaktadır. Buradaki söz alma Tevrat'ta zikredilen emir ve yasaklar üzerinde olup soyut bir şeye işaret etmemektedir.

Sûre içindeki bağlam dikkate alındığında âyetin anlam muhtevası şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Ey Muhammed senin Rabbin Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsa'yı kavimlerine gönderip söz aldığı gibi onlardan sonra gelen insan topluluklarına da Peygamber göndererek vahye muhatap kıldı ve onlardan da söz aldı. Bu insan toplulukları da tıpkı burada kıssaları anlatılan peygamber ve kavimlerinde olduğu gibi kendilerine gönderilen peygamberlere bizzat şahit oldular. O insan

toplulukları da Peygamberlerimiz aracılığı ile kendilerini tevhid inancına davet anlamına gelen: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sualine muhatap oldular ve: “Evet Sen bizim Rabbimizsin dediler”. Tarihsel süreç içinde gerçekleşen bu hadiselere Biz (Allah) de şahit olduk. Tarih boyunca bütün insan ve cin topluluklarına peygamberler göndermemizin sebebi kıyamet günü biz bundan (Allah’ın birliğine iman etmemiz gerektiğinden) habersizdik gibi bir bahanenin arkasına sığınmamanız içindir. Peygamberler göndermenin ikinci önemli gerekçesi ise bir sonraki âyette bizim atalarımız müşrikti biz de onlardan sonra gelen nesillerdik. Şimdi onların yaptığı ve bir gelenek haline getirdiği şirk inancına uymamız sebebiyle bizleri helak mi edeceksin dememeniz için şeklinde izah edilmektedir.

Kanaatimizce Hz. Peygamber’e karşı muhalefetin şiddetlendiği bir zaman diliminde indirilen bu âyetin peygamberlik ve vahiy bağlamında anlaşılması daha isabetli bir yaklaşımdır. Burada Hz. Peygamber’i müşriklere karşı teskin etme hedeflenmekte ve onun tarih boyunca cereyan eden bir geleneğin, peygamberlik ve vahiy geleneğinin bir takipçisi olduğu, onun karşılaştığı eleştiri ve muhalefetle ondan önce gönderilen bütün peygamberlerin karşılaştığı vurgulanmaktadır. İster rivayetler bağlamında isterse temsili bir anlatım olarak kabul edelim; âyetin Hz. Peygamber ve Müslümanların zor günler geçirdiği bir dönemde bugün bizlerin bile anlamakta zorlandığı bir mana ve mefhumdan söz etmesi hikmetten uzak bir durumdur. Âyetin tarihsel süreç içinde vahiy ve peygamber gönderilmesi ile ilgili olduğu, somut bir gerçekliğe delalet ettiği hemen sonra gelen ve Allah’ın âyetleri kendisine geldiği halde ondan yüz çeviren bir kişinin kıssası anlatılarak teyit edilmektedir. Bu çalışmamız sonucunda âyetin lafzi ve tarihsel bağlama uygun düşen, aynı zamanda mesaj boyutunu ön plana çıkararak anlamı şu şekilde olmalıdır;

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۗ سَهِدْنَا ۗ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

(Ey Peygamber) Senin Rabbin (Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsa’nın kavimlerinde olduğu gibi) onlardan sonra gelen insan topluluklarından da (peygamberler aracılığı ile) söz aldı. O insan toplulukları da buna şahit oldular. Onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu. Onlar da “Evet Sen bizim

Rabbimizsin” dediler. Biz de buna şahit olduk. Kıyamet günü biz bundan (Allah’ın birliğine iman) habersizdik ya da bizden önce atalarımız müşrikti, biz de onlardan sonra gelen nesilleriz, şimdi sen batıl yolda olanların yaptıkları sebebiyle bizi cezalandıracak mısın? dememeniz için (tarih boyunca sizlere peygamberler gönderdik)

GİRİŞ

Bu çalışmada tarih boyunca farklı yaklaşımlara konu olan ve Araf Sûresi 172’nci ayette geçen mîsak konusunun mahiyeti incelenmeye çalışılacaktır. Tefsir kaynaklarında konunun anlaşılması ile ilgili iki ana yaklaşım ve yorum bulunmaktadır. Ayetin zahiri anlamı ile ilişkilendirilen ve çeşitli rivayetlerle de desteklenen birinci yaklaşıma göre mîsak hadisesi ruhlar aleminde gerçekleşmiştir. İslam toplumundaki ilmi ve entelektüel gelişmelere paralel olarak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan dirayet merkezli yaklaşıma göre ise bu ayette bahsedilen mîsak kavramı temsili bir anlatıma tekabül etmekte olup insanın Allah’ı tanımaya meyilli olarak yaratıldığını ifade etmektedir. Akla daha uygun olan dirayet merkezli yaklaşım da dahil olmak üzere her iki yaklaşımın da ayetin lafzi yapısı ile uyuşmadığını, burada farklı bir şeyden bahsedildiğini ispatlamaya çalıştık. Yaklaşım tarzımızın arka planını oluşturmak maksadıyla Kur’an’ın nüzul ve tarihsel süreçte ortaya çıkış keyfiyeti ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Vahiy zincirinin son halkası olan Kur’ân-ı Kerîm mîlâdî VII. yüzyılda şifahi bir hitap olarak yaklaşık 23 yılda tamamlanmıştır. Şüphesiz bu şifahi hitabın ilk ve doğrudan muhatabı Hz. Peygamber ve onun içinde yaşadığı kültür ve geleneğin doğal mensupları olan toplumun diğer fertleridir.¹ Kur’ân-ı Kerîm’in varlık sahasına çıkıp bir kitap haline gelmesi geçmiş toplulukların yaşadığı vahiy tecrübesinden önemli farklılıklar taşımaktadır. İlk muhatapların Hz. Peygamberden iki kapak arasında gökten bir kitap indirmesini talep etmeleri bu farklılığın bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.² Vahyin geliş keyfiyetindeki bu farklılığı Hz. Peygamberin hayatında da müşahede etmek mümkündür. Kur’an’da hayat hikâyeleri ve tevhid mücadeleleri anlatılan peygamberler³ ile Hz. Peygamberin siretini karşılaştırdığımızda Hz. Peygamberin hayatının oldukça sade olduğu, diğer peygamberlerin hayatlarında ise mucize faktörünün belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin peygamberliğini ispat eden en büyük mucizesinin Kur’an olduğu,

¹ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Srelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 225.

² Bk. el-Furkân 25/32; el-Kasas 28/44.

³ Mehmet Altuntaş, “Kur’an’da Peygamberlere Gönderilen ‘Suhuf/Kitaplar’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies* 11/12 (2016), DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9913>, 1-24.

sonradan tedavüle giren mucize türü anlatımların ise onu diğer peygamberlerle yarıştırmaya ve kıyaslamaya bir tezahürü olduğu söylenebilir. Son vahiy tecrübesiyle birlikte insanların hissiyatına hitap eden mucizelerle imana davet yerine düşünerek imana davet belirgin bir şekilde ön plana çıkarılmış ve insanın aklî melekesine vurgu yapılmıştır.⁴ İman ile akıl arasındaki zorunlu ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılarak mucizenin iman ile zorunlu ve doğal bir ilişkisi olmadığı vurgulanmış, din ve iman olgusu doğal ve reel bir gerçeklik olarak sunulmuştur.

Kur'an vahyinin varlık alanına çıkış keyfiyeti hem Kur'an tasavvurumuz hem de Kur'an'ın anlaşılması bakımından önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm muhtelif zaman dilimlerinde farklı hadiselerle istinaden vahyolunan şifahi hitabın bir araya toplanmasından oluşmuştur. Burada şifahi hitap tanımlaması önemlidir. Bu tasavvur ile iki kapak arasında yazılı bir metin olarak tasavvur etmek arasında doğuracağı sonuçlar bakımından ciddi farklılıklar vardır. Zira sözel ve yazılı iletişim birbirinden farklıdır. Hitap ortamı, hatip ve muhatap arasında iletişimin gerçekleşebilmesi için hazır bir ahdi zihniye sahip olmalarını zorunlu kılar.⁵ Bu hazır bulunuşluk iletişim anındaki söz dışı karinelerle de desteklenir. Hitapta söz ile hatibin ifade etmek istediği mana aynıdır. Hitapta doğru bir iletişimin gerçekleşip gerçekleşmediğini hatibin test etme imkanı vardır. Yazılı iletişimde ise metnin anlatmak istediği mana kendine özgü bir hüviyet kazanmış ve bu yazarın zihnindekinden bağımsızdır.⁶ İlk muhatapların Kur'an'ı anlamada bizim karşılaştığımız şekliyle bir sorunla karşılaşmalarının en önemli sebeplerinden biri Kur'an'ın muhataplarla canlı bir diyalog halinde indirilmesi ve muhatapların anlama ve iletişimi destekleyen metin dışı bağlama şahit olmalarıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in vahiy geleneği ve tecrübesine getirdiği bu tabii ve sade açılımı muhatap kitle ile girdiği diyalektikte de görmek mümkündür. Allah'ın Kur'an vahiy ile tekrar tarihe müdahalesi, hayatın doğal akışı içinde yaşamını sürdüren, köklü ve güçlü bir gelenek teşekkül ettirmiş olan Arap toplumuna yine tabii mecrada bir rehberlik etme ve yol göstermedir. Kur'an vahiy çeyrek yüzyıl boyunca parça parça ve her bir parçası o tarihte yaşanmakta olan reel gerçeklikle diyalog halinde inmiştir. Bu diyalog halinin doğal bir neticesi olarak Kur'an vahiy sadece normatif beyanlarda bulunmakla kalmamış, muhatapların soruları, tepkileri, beklentileri haleti ruhiyelerine

⁴ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, Trc. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 95.

⁵ Mehmet Emin Özaşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 303.

⁶ Ömer Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları* (Ankara: Kitâbiyât 2004), 58.

doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunmuştur.⁷ Kur'an vahyi ilk muhatapların sahip olduğu kültür ve geleneğe güçlü atıflarda bulunmuştur. Kur'an ve Sünnette ahval-i şahsiye hukuku, ibadetler, dini ritüeller, suç ve cezalarla ilgili vaz' edilen hükümler ile cahiliye dönemindeki uygulamalar arasındaki benzerlik ve birçok konudaki birebir aynılık Kur'an vahyinin muhatap kitlenin tecrübe ve deneyimine verdiği önemi ifade etmektedir.⁸ Bu yüzden ne Kur'an metnini ikiz kardeşi mesabesindeki kurucu ümmetin yaşam pratiğinden kopararak okumanın ne de Hz. Peygamber'in ve kurucu ümmetin sünnetini onu varlık sahasına çıkartan ve meşruiyetinin belgesi olan Kur'an metninden bağımsız okumanın tutarlı bir tarafı olabilir.⁹ Kur'an metni ve kurucu ümmetin tecrübesi etle tırnak gibidir. Kur'an'ı doğru bir şekilde anlamak ve reel hedeflerini tespit edebilmek için ilk muhatapların hayat tecrübeleri, onların geçirdiği değişim ve dönüşüm ile birlikte okumak gerekmektedir.¹⁰

Hz. Peygamber Kur'an'ı tebliğ etmeye başladığı andan itibaren yaşadığı toplumun din anlayışı ve geleneğine bir tehdit olarak algılanmış ve az sayıda sahabe ile varoluş mücadelesi vermiştir.¹¹ Bu çetin mücadelenin sonucunda Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, Medine'deki sosyo politik durum yine hep teyakkuzda olmayı ve varoluş mücadelesi vermeyi zorunlu kılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan vahiy tecrübesini entelektüel bir çalışmaya dönüştürme kapasitesine sahip olan sahabenin önde gelenleri kendilerini siyasi bir sorunun içinde bulmuştur. Karşılaşılan siyasi sorun zamanla kriz ve iç çatışmalara dönüşerek topluma çok ağır bedeller ödetmiştir. Bu iç çatışmalarda ilk neslin vahiy tecrübe ve deneyimine şahitlik eden çok sayıda sahabenin katledilmesi, yazılı kültürün de gelişmemesi sebebiyle sadece hafızalarda kayıtlı olan çok sayıda bilginin kaybolmasına ve ilk muhatapların vahiy tecrübeleri ile ilgili entelektüel çabaların çok daha sonralara tehir edilmesine sebep olmuştur. Mekke döneminde nazil olan ve yaklaşık olarak Kur'an'ın üçte ikilik bir bölümüne tekabül eden seksen civarında Sürenin esbâb-ı nüzûlü ile ilgili elimizde yeterli bir veri bulunmamasının¹² en önemli sebeplerinden birisi kurucu ümmetin varoluş mücadelesi ve yaşadığı ağır siyasi krizlerdir. Meydana gelen bu boşluğu

⁷ Ömer Özsoy, "Vahiy Geleneği Bağlamında İkiz Doğum Olarak Kur'an Vahyi: Kuran Metni ve Kurucu Ümmet", *Kur'an Çalışmaları Vakfı Sempozyum Dizisi 2* (İstanbul: Ekim 2017), 222.

⁸ Mustafa Öztürk, "Kur'an Hükümlerinin Tarihsel ve Yerel Bağlamı: Cahiliye Devri Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku Örneği", *Birey ve Toplum: Altı aylık Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2011), 46.

⁹ Özsoy, "Kuran Metni ve Kurucu Ümmet", 225.

¹⁰ Mehmet Altuntaş, "İşâri Tefsir Ve Cemal Halvetî'nin Fâtîha ile Fil-Nâs Sürelerine İlişkin İşâri Yorumları", *Uluslararası Amasyalı Âlimler Sempozyumu* (Amasya: 21-23 Nisan 2017), ed. Şuayip Özdemir – Ayşegül Gün (Ankara: KIBATEK Aralık 2017), 223-234.

¹¹ Mustafa Öztürk-Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 40.

¹² Öztürk- Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 19.

doldurmak kolay olmamıştır. Bu açığı kapatmak için ya israiliyat türü malzemeler ya da imajinatif rivayetler istihdam edilmiştir. Bu bağlamda anlaşılması en zor âyetlerden birisi de geleneğimizde Müslümanlığımızın başlangıcı olarak kabul edilen ve “elest bezmi” olarak kavramsallaşan tasavvurun dayandırıldığı Â’raf Sûresi 172’nci âyettir.

ÂYETİN YORUMUYLA İLGİLİ GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR

Â’raf Sûresi 172’nci âyetin anlaşılmasına yönelik tefsir kaynaklarımızda iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi rivayet, ikincisi ise dirayet merkezli yaklaşımdır. Genellikle tefsir kaynaklarında bu iki temel yaklaşımı tekrarlar mevcuttur. Sadece bu genel yaklaşımları zikredip kritiğini yaptıktan sonra kendi değerlendirmemizi ortaya koymaya çalışacağız. Âyetin yaygın kabule göre bir sonraki âyetle beraber meali şöyledir;

“Vaktiyle Rabbin Ademoğullarının bellerinden soylarını alıp çıkardı ve onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu. Onlar da “Evet Sen bizim Rabbimizsin” cevabını verdiler ve böylece Allah onları (bu ikrarlarıyla) kendilerine şahit yaptı. Biz bunu; kıyamet günü bizim bundan (Tek bir Allah’a inanmamız gerektiğinden) haberimiz yoktu... Ya da, “Bundan önce atalarımız şirke düşmüş, biz onlardan sonra gelen nesilleriz. Rabbimiz! Şimdi sen batıl yolda olanların yaptıkları işler yüzünden bizi cezalandıracak mısın?” demeyesiniz diye yaptık.” (el-A’râf 7/172)¹³

1.1. Rivayet Merkezli Yaklaşım

Söz konusu âyetin tefsiri ile ilgili olarak zikredilen ilk rivayetlerde “Allah insanlığın atası olan Hz. Âdem’i yarattığında onun sırtını sıvazladı ve kıyamete kadar yaratacağı bütün neslini zerrelere halinde eline alarak Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye seslendi. Onlarda Sen bizim Rabbimizsin dediler” şeklindedir.¹⁴ Bu ana rivayet zamanla yapılan ilavelerle geliştirilmiştir. Farklı varyantlarında “Allah Hz. Âdem’i yarattı onun sırtına sağ ile dokundu ve ondan zürriyetini çıkardı. Sonra bunları cennet için yarattım onlar cennetliklerin amellerini işler dedi. Sora yine Hz. Âdem’in sırtına solu ile mesh etti, dokundu ve zürriyetini çıkardı. Sonra bunları cehennem için yarattım bunlar cehennemliklerin amellerini işler dedi. Adamın birisi kalkıp “Ya Rasulallah o zaman amel etmenin faydası nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber “Allah bir kulu cennet için yarattı mı onun cennetliklerin amelini işlemesini ister. Sonunda o da cennet ehlinin

¹³ M. Cemal Sofuoğlu v. dğr., *Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali* (İzmir: TDV Yayınları, 2016), 172.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 6: 110-111

amellerinden bir amel üzerine iken ölür. Allah da onu cennetine koyar. Bir kulu da cehennem için yarattı mı onun da cehennemliklerin ameli işlemesini ister. Sonunda o da cehennemliklerin amelinin işlerken ölür. Allah onu cehenneme koyar.” buyurdu.¹⁵

Başka bir rivayette ise Hz. Âdem’in sırtından alınan zürriyetinin ona arz edildiği, onların içinde nurani bir sima gördüğü, bu simanın kime ait olduğunu sorunca, bu kişinin Hz. Davut olduğu söylenince Hz. Âdem’in onun ömrü ile ilgili sorduğu, onun ömrünün 60 yıl olduğu bildirilince Hz. Âdem’in benim ömrümden kırk yıl alıp ona verin dediği, daha sonra Hz. Âdem’e ölüm meleği gelince benim ömrümden daha kırk yıl kalmadı mı diye sorduğu, bunun üzerine Meleğin sen kırk yıllık ömrünü soyundan gelecek olan Davut’a verdin deyince Hz. Âdem’in bunu reddettiği, bu sebeple zürriyetinden gelenlerin inkarcı olduğu, Hz. Âdem ve zürriyetinin unutkan olduğu şeklinde farklı rivayetler bulunmaktadır.¹⁶ Yine bazı rivayetlerde bu mîsâk alma sırasında kalemin kuruduğu, zenginlik ve fakirlik olmak üzere kıyamete kadar olacak olan her şeyin kararlaştırıldığı bilgileri yer almaktadır.¹⁷ Bu bağlamda zikredilen rivayetlerin ana omurgasını Hz. Âdem’in yaratılmasından sonra Allah’ın onun sırtını sıvazlaması ve kıyamete kadar yaratacağı bütün zürriyetini zerrelere halinde eline alarak onlarla âyette geçen diyalogu gerçekleştirdiği ve söz aldığı muhtevası oluşturmaktadır.

Öncelikle Â’raf Sûresi 172’nci âyet bağlamında zikredilen rivayetlerin âyet ile hem gramer hem de içerik açısından doku uyumsuzluğu bulunmaktadır. Zira âyette Hz. Âdem’den değil ademoğullarından bahsedilmektedir. Yine âyetin insanın sulb denen bir maddeden yaratılmasından bahsettiği ve bu yaratılış sürecine insanların şahit tutularak Allah’ın kudretini tanıyabilecekleri şeklindeki yaklaşımın da âyette hiçbir mesnedi bulunmamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de el-insanın alak, nutfe ve meniden yaratıldığını ifade eden âyetler Kur’an ve Hz. Peygambere karşı gelen, yeniden dirilme gerçeğini kabul etmeyen kâfir ve müşrik insanı, tarih içinde ete kemiğe bürünmüş varlık sahasına çıkmış ve yaşamış insanı konu edinmekte ve seni bir damla basit bir sudan mükemmel bir varlık haline getiren Allah hiç şüphesiz çürümüş kemikleri yeniden diriltmeye kâdirdir mesajı vermektedir.¹⁸ Bu bağlamdaki âyetlerin mesaj boyutunun perdelenip epistemolojik bir bağlamda okunması yanlış ve verilmek istenen asıl mesajı örtmektedir. Diğer taraftan Allah’ın insanlık olarak hiçbir ferdimizin hatırlamadığı bir

¹⁵ Taberî, *Camiu'l- Beyân*, 6: 112.

¹⁶ Taberî, *Camiu'l- Beyân*, 6: 113.

¹⁷ Taberî, *Camiu'l- Beyân*, 6: 111.

¹⁸ Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 133-34.

varlık ve zaman boyutunda söz alması ve bizleri bundan sorumlu tutması O'nun adalet sıfatıyla bağdaşmamaktadır. Söz konusu âyetin bu rivayetler etrafında anlaşılmaya çalışılması Kur'ân-ı Kerîm'de güçlü bir şekilde vurgulanan imtihan olgusu, özgür irade ve yaptıklarımızdan sorumlu tutulacağımız gerçeği ile çelişmektedir. Ayrıca rivayetlerde Hz. Davut'a atıfta bulunulması isrâiliyât ihtimalini güçlendirmektedir.

1.2. Dirayet Merkezli Yaklaşım

Dirayet merkezli yaklaşımın başını çeken Zemahşeri (ö. 538/1144) bu âyette insan nesillerinin sulblerinden alınması ve kendilerine şahit tutulmalarını temsili ve tahyili bir anlatım olarak değerlendirmektedir. Bunun anlamı Allah'ın rububiyeti ve vahdaniyeti ile ilgili bütün delilleri insana göstermesi, insana doğuştan bahşedilen, hidayet ve dalaleti ayırt etme yetisi olan akıl ve basireti ile bu delillere şahit olmasıdır. Buradaki muhavere Allah sanki "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?!" diye sormuş, insanlar da, "Evet, Sen bizim Rabbimizsin; kendimiz adına buna şahitlik eder, senin vahdaniyetini ikrar ederiz" diye karşılık vermişlerdir. Zemahşeri bu tür temsili anlatım örneklerinin Kur'an'da, Hz. Peygamberin hadislerinde ve Arap dilinde çok yaygın olduğunu söylemektedir.¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok temsili anlatım örnekleri bulunmaktadır. İman ve küfrün mahiyetini anlatmak için karanlıkta ateş yakan adam,²⁰ fırtınaya tutulmuş adam,²¹ inkar edenlerin amellerinin boşa gideceğini ifade etmek için şiddetli rüzgarın savurduğu kül,²² inananlar ve inkarcıların yaptığı infakın kıymet ve değerini anlatmak için verilen ekin örneği²³ bunlardan bazılarıdır. Bu temsili anlatımların ortak özelliği açık ve seçik olmasıdır. Yani muhatapların yaşadığı ve şahit olduğu bir olay üzerinden mesaj verilmektedir. Bu âyeti kastedilen temsili anlatım bağlamında değerlendirdiğimizde herkes tarafından anlaşılabilir açıklık ve seçkilikte değildir. Kanaatimize göre burada temsili bir anlatım yoktur. Âyetin lafzı ve gramer yapısı muayyen bir olaya delalet etmekte olup temsili bir anlatım içermemektedir. Buradaki temsili anlatım çıkarımına salt âyetten hareketle değil bu bağlamda nakledilen rivayetlerden hareketle ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁹ Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil* (Lübnan-Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3: 169-170.

²⁰ Bk. el-Bakara 2/17.

²¹ Bk. el-Bakara 2/18.

²² Bk. İbrâhîm 14/18.

²³ Bk. el-Bakara 2/261, 264.

2. ÂYETİN ÖZGÜN ANLAMI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

2.1. Âyetin Konusu

Â'raf Sûresi 172'nci âyetin konusunu tespit ederken siyak ve sibakına bakmakta yarar vardır. Bir önceki âyette İsrailoğullarının söz vermesi ve Allah'ın bunların sözünü kabul etmesi anlatılmaktadır. Her ne kadar burada konu biraz kapalı olarak ifade edilse de diğer âyetlerle birlikte değerlendirildiğinde muğlaklık ortadan kalkmaktadır. Aynı konu Bakara Sûresinde şöyle anlatılmaktadır; “Hani Sînâ dağına üzerinize (düşüverecekmiş gibi) yükselttiğimiz sırada sizden söz almış ve şöyle emretmiştik: “Allah'ın azabından korunmanız için size verdiğimiz kitaba sınımsız sarılın, içindeki hükümleri hakkıyla yerine getirin.” (el-Bakara 2/63) Kur'ân-ı Kerîm şifahi bir hitap olması ve hitap ortamında mütekellim ve muhatapın iletişimi gerçekleştirecek bir ahdi zihniye sahip olmalarından dolayı aynı hadise ve olaylar farklı kelimeler kullanılarak anlatılmaktadır. Şifahi iletişimde kelimeler kadar mütekellim ve muhatap arasındaki bu ahdi zihni de önemlidir. Anlam ve mesajın gerçekleşmesinin en önemli teminatlarından biri de budur. Bunu Kur'ân-ı Kerîm'de değişik vesilelerle anlatılan kıssaları incelediğimizde görmek mümkündür. Mesela Â'raf Sûresi ve Sâd Sûresindeki Hz. Mûsa kıssalarını karşılaştırdığımızda bu anlatım farklılıklarını kolayca fark etmek mümkündür.

Kur'an'ın bu üslup özelliğini daha iyi izah etmek için Hz. Mûsa ateşi gördüğü vakit Allah'ın Hz. Mûsa'ya hitap şekillerinin anlatıldığı âyetlere bakmak yeterlidir. Neml Sûresinde “Oraya gelince seslenildi: Ateşin içinde bulunan da çevresinde olan da mübarek kılındı. Âlemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir.” (en-Neml 27/8.) buyurulmuş iken Kasas Sûresinde ise “Oraya gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ kenarındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsa âlemlerin Rabbi olan Allah benim ben!” (el-Kasas 28/30) buyurulmuş, Tâ-hâ Sûresinde ise “Ona gelince kendisine seslenildi: Şüphesiz ben senin Rabbinim ayağındakileri çıkar. Aşır geldiğin kutsal bir vadidesin” (Tâhâ 20/11,12) buyurulmuştur.²⁴ Yine Hz. Mûsa'nın korkusu aynı bağlam içinde farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bir yerde “Al onu korkma!”, (Tâhâ 20/21) başka bir yerde “Asanın yılan gibi hareket ettiğini görünce arkaya dönüp kaçtı. Ey Mûsa korkma, çünkü benim nezdimde elçiler korkmaz.”(en-Neml 27/10) buyurulmuştur. Bunlardan başka aynı olayı anlatmak için bir yerde “racfe” başka bir yerde “sayha” diğer bir yerde ise “tâğiye” kelimesi kullanılmıştır. Yine Mûsa kıssasında taştan su

²⁴ Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, 85.

fişkırması bir yerde “fenfecerat” başka bir yerde ise “venbeceset” kelimeleri ile tasvir edilmiştir.²⁵ Kelime dizgeleri ve kullanılan kelimeler farklı olsa da bu üç âyet aynı olayı betimlemektedir. Hitapta bir olayın aynı şekilde anlatılması sıkıcılık verir ancak farklı kelimeler ve üslup kullanılması muhatapın olay her anlatıldığında farklı bir olay anlatılıyormuş gibi dikkatini çeker.

Mütekellim ve muhatap arasındaki ahdi zihniyi sadece dilsel bağlam ile sınırlamak mümkün değildir. Bu durum söz dışı kültürel ve geleneksel bağlamda da bulunmaktadır. Özellikle erken dönem Mekkî Sûrelerde o toplumun anlam dünyası ve geleneksel hafızasında önemli bir yere sahip olan peygamberler ve hadiselerle atıfta bulunulması ancak detaylı açıklama yapılmamasına rağmen yadırganmaması bu muvadaanın daha geniş bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin Allah “Hz. Mûsa’nın haberi sana geldi mi?” (en-Nâziât 79/15) buyurduğunda muhatap olan Hz. Peygamber kendisinin de Hz. Mûsa gibi bir peygamber olduğunu rahatlıkla anlayabiliyor ve fazladan bir açıklama ihtiyacı hissetmiyordu. Yine “Rabbinin fil ashabına ne yaptığını görmedin mi?” (el-Fîl 105/1) âyetinin atıfta bulunduğu tarihsel hadiseyi mütekellim ve muhatap gayet iyi bilmekteydi. Muhataplar nezdinde bu hadiseyi hiç duymamış gibi bir tepki oluştuğuna dair bir rivayetle karşılaşmıyoruz. Yine Â’lâ Sûresinde “Bütün bunlar önceki sahifelerde Hz. İbrahim’e ve Mûsa’ya verilen sahifelerde anlatılmıştır.”(el-Â’lâ 87/18,19) buyurulmuş, Hz. İbrahim ve Hz. Mûsa ile ilgili detaylı bilgi verilmemesine rağmen bu figürlerin toplum tarafından yadırgandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Mekke döneminde nazil olan ilk Sûrelerde anlatılan kıssaların çoğu Arab-ı baide olarak bilinen Âd, Semûd kavimleri ile Yemen bölgesinde yaşadıkları bilinen Sebe, Tübbâ’ gibi halklarla ilgilidir. Adem-İblis, Nuh, Lut Firavun ve Süleyman ile ilgili kıssalar da Arapların yaşadığı çevrelerde yaygın olarak bilinen kıssalardandır.²⁶ Kur’an’da işaret edilen²⁷ Müşriklerin Hz. Peygamberin Kur’an’ı Ehlikitaptan Addas ve Cebr²⁸ gibi adamların yardım etmesi neticesinde uydurduğu iddiaları, onların Tevrat ve İncil ile Kur’an’da anlatılan kıssalara aşina olduklarını göstermektedir. Bu da genel anlamda gösteriyor ki Kur’ân-ı Kerîm muhatapların sahip olduğu kültürel ve geleneksel havzada yabancı olunan olay ve figürlerden bahsetmemektedir. Bu sebeple nüzul

²⁵ Halefullah, *Kur’an’da Anlatım Sanatı el-Fennu’l-Kasasî*, 85.

²⁶ Mustafa Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 235.

²⁷ Bk. el-Furkân 4-5.

²⁸ Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili*, 271.

sıralamasına bakmaksızın Bakara Sûresi 63. âyet ile Araf Sûresi 171. âyetin aynı hadiseden bahsettiğini ve bunun da İsrailoğullarından alınan mîsâk olduğunu söyleyebiliriz. Yine metin içi siyak ve sibaktan hareketle 172'nci âyetin konusunun da mîsâk olduğunu mukaddemen istifsar edilen gerekçelerden hareketle söylemek mümkündür. Kur'an'ın üslup özelliğinde sıklıkla görüldüğü şekliyle mîsâk kelimesi burada hazf edilmiştir.

2.2. Kavramsal Çerçeve

Burada ana hatlarıyla bu çalışmanın konusu olan âyette geçen temel kavramlar incelenecektir. Zira kavramların delaletlerini doğru tespit etmek âyetin özgün anlamına ulaşmamızı kolaylaştıracaktır. Kavramlar incelenirken âyetteki sıralama esas alınmakla birlikte bu çalışmada ileri sürülen farklı yaklaşımın dayandığı en önemli kavramın “zuhûrihim” kelimesi olduğunu peşinen belirtmek isteriz.

2.2.1. Rab

Kur'an'da ilahi isim/sıfat olarak Allah lafzından sonra en çok kullanılan “Rab” kelimesidir.²⁹ Rab kelimesi erken dönem Mekkî Sûrelerde her şeyin malik ve sahibi, itaat edilen efendi anlamlarında kullanılmaktadır. Bu Sûrelerde rab kelimesinin sıklıkla kullanılma sebebi temelde Allah inancı olan ancak ibadeti tamamen kendi uydurdukları putlara has kılan müşrik geleneğe itiraz ve onlara doğru bir alternatif sunma çabasıdır.³⁰ Nitekim Allah'tan başka ibadet etmek amacıyla rab edinmeyi eleştiren âyetlerde bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.³¹ İhlas Sûresinin nüzul sebebi bağlamında zikredilen hâdisede de rab kelimesinin kullanılmasından; mevcut müşrik geleneğe bir eleştiri ve bir olan Allah'a ibadet düşüncesinin yerleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Müşrikler Hz. Peygamber'e gelerek: “Ey Muhammed bize rabbini ve onun nesebini anlat. O'nu kim yarattı; o altından mı, gümüşten mi yoksa demirden mi?”³² Bu rivayette rab kelimesinden muhatapların kendi ilahları olan putlara alternatif bir şeyden bahsedildiğini anladıkları anlaşılmaktadır. Mekkeli müşriklerde Allah inancı vardı ancak bu inanç şirke dayalı olduğu için hiçbir mana ifade etmiyor adeta deistik bir tanrı anlayışını çağırıyordu. Çünkü şirke dayalı inanç sisteminde ibadet ve taat putlara yapılırdı. Rab kelimesi ile rubûbiyyet ve ubûdiyyete Allah'ın daha layık olduğu

²⁹ Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili*, 229.

³⁰ Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili*, 227-228.

³¹ Bk. el-En'âm 6/164.

³² Taberî, *Camîu'l-Beyân*, 12: 740.

vurgulanmaktadır.³³ Bu âyette de rab kelimesinin rubûbiyyet ve ubûdiyyet anlamları ön plana çıkmaktadır.

2.2.2. Mîsak

Sözlükte “güvenmek itimat etmek” anlamındaki sika (vüsük) veya “sağlam ve muhkem olmak” anlamına gelen “v-s-k” kökünden türemiş olan mîsâk sağlam ahit ve anlaşma demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de 25 âyette geçen mîsâk kelimesi dini mahiyette olup çerçevesi belli olan sözleşme anlamına gelmektedir. Nitekim Kur’an’da Allah’ın peygamberlere vahyettiği tevhid inancını yayması, ümmetlerinden de peygamberlere ve onun getirdiği emir ve nehiylere uyma konusunda söz alması mîsâk kelimesi ile ifade edilmektedir.³⁴ Mîsâk kelimesinden mahiyeti belli olan bir söz alma ve verme kastedildiğini³⁵ gösteren âyetlerden birisi de Bakara Sûresinde geçmektedir. Bu âyette Allah “Biz İsrailoğullarından Allah’tan başkasına tapmayacağınıza, ana-babaya, akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyi davranacağınıza, insanlara güzel söz söyleyeceğinize, namazı kılıp zekâtı vereceğinize dair kesin söz almıştık. Çok azınız hariç verdiğiniz sözden döndünüz. (Ey Medineli Yahudiler) tıpkı atalarınızın yaptığı gibi şimdide siz size gönderilen hakikatten (Kur’an’dan) yüz çeviriyorsunuz.” buyurmaktadır. (el-Bakara 2/83) Bu âyette belirtildiği gibi mîsâk kelimesi ile gerçek bilgiye dayalı ve taleplerin net olarak belirtildiği bir ahit ve sözleşme kastedilmektedir. Peygamberlerden alınan söz de³⁶ onlara gönderilen vahiy bağlamında olup onu tatbik etme ve açıklama ile sınırlıdır. Kanaatimize göre bu âyete konu olan mîsâk da vahye dayalı ve dünya hayatında gerçekleşen bir ahitleşmedir.

2.2.3. Zuhûr

Sözlükte açık, sarıh, sırt, arka gibi anlamlara gelen “zhr” kelimesi Kur’an’da kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar ifade etmektedir. Bunlardan bazıları, gizlinin zıddı anlamında açık, yardım etmek, açığa çıkarmak, terk etmek anlamında arkaya atmak, yeryüzü, galip olmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁷ “zhr” kelimesi iki âyette arka taraf anlamında kullanılmıştır. “Evlerinize kapı yerine arka taraftan girmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik Allah’tan sakınmaktır.” (el-Bakara 2/189) “Amel defteri arkasından verilen kimse” (el-İnşikâk 84/10) Arapça’da “zhr” kelimesinin arka taraf

³³ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili*, 231.

³⁴ Salime Leyla Gürkan, “Mîsâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 30: 172-173.

³⁵ Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 1: 44.

³⁶ Bk. el-Ahzâb 33/7.

³⁷ Râğib El-İsfahânî, “Zhr”, *el-Müfredât fi Elfâzi’l-Kur’an* (Beyrut: Dâru’s-Şamiyye, 2002), 540.

anlamında kullanıldığı deyimler de mevcuttur. “Zahartu bikeza halleftuhu ve lem eltefit ileyhi”³⁸ buradaki kullanımı onu terk ettim geride bıraktım anlamındadır. Yine “akrânu’z-zahr: ellezine yecûneke min verâike ev min verai zahrike fi’l harb” deyimini savaşta senden sonra senin arkandan gelen kişiler anlamına gelmektedir.³⁹

Dilin esnek yapısı ve ifade kalıpları sözel iletişim ve şifahi kültürde kelimelerin kök anlamlarından çok farklı anlamlarda kullanılmasına imkan vermektedir. Zaten sınırlı sayıda kelimelerle sınırsız denebilecek mefhumları ifade etmemiz ve iletişimi gerçekleştirmemiz bu esnek yapı sayesinde mümkün olmaktadır. Buna en güzel örnek yine aynı kökten türeyen ve cahiliye Araplarında bir tür boşanma anlamında kullanılan “zihar” örnek verilebilir. Kelimenin kök anlamı ile bu bağlamda kazandığı geleneksel ve kültürel anlam arasında akli bir irtibat bulunmamaktadır. Ancak gelenekte böyle bir mefhumu ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.

Kanaatimize göre bu âyetteki “zuhûrihim” kelimesi de insan bedeninin bir parçası olan sırt anlamında değil de “halfihim” anlamında yön ve cihete delalet etmektedir. Kelimeye bu anlamı vermek pek de uzak bir ihtimal olmayıp anlam yükleme olarak değerlendirilmemelidir. Âyette kullanıldığı bağlamda kelimenin sırt anlamında kullanılması ve anlaşılması âyetin literal anlamından ziyade bu bağlamda nakledilen rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Sözel iletişimde anlamı güçlendiren metin dışı bağlam da hesaba katıldığında buradaki “zuhûrihim” kelimesi “halfihim” yani arkalarından şeklinde anlaşılması daha isabetlidir. Zira sözdeki veya şifahi hitaptaki mana/maksat kelimelerden ziyade, bu hitaba tanıklık eden insanların ortak tecrübesinde ortaya çıkan ima ve işaretlerdir. Ayrıca bir söz mütekellimin ifade ve üslup tarzına bağlı olarak birçok farklı mana ve maksat taşıyabildiği gibi birkaç kelimelik ifade de telaffuz edildiği bağlam içinde farklı işlevler üstlenebilir. Sözdeki asıl mana ve maksadı tespitite o sözün nasıl ve ne şekilde söylendiği meselesinin yanında ne zaman, nerede, kime ve ne maksatla söylendiği gibi hususlarda son derece önemlidir. Bu sebeple özellikle şifahi söylemlerde kelimenin özgün anlamını tespit edebilmek için kelimeyi özgün bağlamında değerlendirmek gerekir.⁴⁰

³⁸ İsfahânî, *el- Müfredât*, s. 541.

³⁹ Ebû'l- Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, “Zhr”, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4: 600.

⁴⁰ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 208.

2.2.4. Züriyet

“Züriyet” kelimesinin küçükleri ve yetişkinleri kapsayacak şekilde bir kullanımı olsa da genelde küçükleri, evlatları, çocukları ifade etmek için kullanılır. Kişinin kendinden sonra gelen nesli anlamına gelmektedir. Tekil formunda kullanılsa da çoğul mana ifade etmektedir.⁴¹ Züriyet kelimesi Kur’an’da çok tekrar edilen bir kelime olup her seferinde evlat ve torun anlamında kullanılmıştır.⁴² Bu âyette de aynı anlamda kullanılmıştır.

2.2.5. Şehide

Âyetin anlamının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için bu kelimenin delaletinin belirlenmesi önem arz etmektedir. “ş-h-d” fiili bir şeyin aslına gözle görerek ya da gözle görmek derecesinde kesinlik ifade eden basirete dayalı delillerle vakıf olmak anlamına gelir. Bir şeyin aslına görerek vakıf olmak diğer delillere istinaden vakıf olmaktan daha değerlidir.⁴³ Kur’an’da farklı türevleriyle birlikte 35 yerde geçen şehide fiilinin çoğu yerde öznesi Allah’tır. “Ey Kitap Ehli Allah yaptıklarınıza şahit iken (görmekte) niçin Allah’ın âyetlerini inkar ediyorsunuz.” (Âl-i İmrân 3/98) “Ben onları ne gökler ve yerin ne de kendilerinin yaratılışına tanık (göstermek) kıldım.” (el-Kehf 18/51) “Şüphesiz Allah yaptığınız her şeye şahittir (görmektedir).” (en-Nisâ 4/33) Bu âyette hem “şehidnâ” hem de “eşhedehum alâ enfusihim” ibareleri görmek ve tanıklık etmek anlamında kullanılmıştır. Kanaatimize göre âyette geçen görme ve şahit olma anlamındaki “şehidnâ” ifadesinin faili Allah’tır. Bu fiilin failinin Allah ve melekler olduğu yönünde rivayetler de bu tezi desteklemektedir.⁴⁴

3. ÂYETİN LİTERAL VE TARİHSEL BAĞLAMDAKİ ÖZGÜN ANLAMI

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Â’raf Sûresi 172’nci âyet üzerine iki adet genel hüküm cümlesi inşa edilmektedir. Bunlardan birincisi “...Kıyamet günü biz bundan gafildik demeyesiniz.” diğeri ise “Bundan önce atalarımız şirke düşmüş, biz onlardan sonra gelen nesilleriz. Rabbimiz! Şimdi sen batıl yolda olanların yaptıkları işler yüzünden bizi cezalandıracak mısın?’ demeyesiniz.” Bu iki hüküm cümlesinin tam olarak neden bahsettiğini ve delaletinin ne olduğunu tespit etmemiz bizi bu hüküm cümlelerinin inşa edildiği önermelerin mahiyeti hakkında aydınlatacaktır. Kur’ân-ı

⁴¹ İsfahânî, *el- Müfredât*, 327.

⁴² Elif Efendi Hasîrîzâde, *En Nuru’l Furkan Fi Şerhi Lugati’l-Kur’an*, thk. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu 2015), 1: 417.

⁴³ İsfahânî, *el- Müfredât*, 465.

⁴⁴ Taberî, *Camii’l- Beyân*, 6: 117.

Kerîm’de her topluluğa peygamber gönderildiğini ifade eden âyetler bulunmaktadır.⁴⁵ Bunlardan birisi de En’am Sûresinde bulunmaktadır. Bu âyette ahirette gerçekleşecek olan bir manzara tasvir edilerek bütün insan ve cin topluluklarına peygamber gönderildiği söyle ifade edilmektedir; “Ey cin ve insan toplulukları size kendi hemcinsinizden âyetlerimi anlatmak ve böyle bir gün ile karşılaşacağınızı haber vermek için peygamberler gelmedi mi?! Onlar da evet geldiler ve biz onların geldiğine şahit olduk dediler...” (el-En’âm 6/130) Bütün insan ve cin topluluklarına peygamber göndermenin gerekçesi bir sonraki âyette şöyle açıklanmaktadır; “(Her topluluğa peygamber gönderilmesinin sebebi) senin Rabbin bir peygamber gönderip uyardıkça (onlar bu hakikatlerden) habersiz (gâfil) iken hiçbir beldeyi helak etmez.” (el-En’âm 6/131) Burada peygamberlerin gönderiliş amacı dini anlamda cehalet ve bilgisizliği ortadan kaldırmak olarak ifade edilmektedir.

Tarih boyunca Allah tarafından gönderilen peygamberlere karşı inkârcıların tavır ve tutumları birçok âyette değişik şekillerde ifade edilmekle⁴⁶ beraber Zuhur Sûresinde külli bir kaide olarak şöyle beyan edilmektedir; “Biz senden önce ne zaman bir beldeye bir uyarıcı gönderdiysek o beldenin ileri gelenleri biz atalarımızı bir din üzerine bulduk ve onların izinden gidiyoruz demişlerdir.” (ez-Zuhur 43/23) Burada da insanların gönderilen peygamberler karşısındaki tutumları ve kendilerini savunma biçimleri genel bir ilke olarak tasvir edilmektedir. Her topluma peygamber göndermenin gerekçesi ve insanların peygamberlere karşı takındığı tavırların ifade edildiği âyetler ile Â’raf Sûresi 172’nci âyet üzerine inşa edilen hükümler arasında üslup ve muhteva bakımından mutabakat bulunmaktadır. Dolayısı ile üzerine hüküm inşa edilen önermelerin muhtevası da peygamberlik ve vahiy ile ilgili olmalıdır.

Kesin bir tarih vermek mümkün olmamakla beraber Â’raf Sûresi Sa’d Sûresinden sonra Cin Sûresinden önce Mekke’de nazil olmuştur.⁴⁷ Sûrenin nazil olduğu tarihsel vasat, peygamberlik olgusuna yabancı olmayan⁴⁸ ancak Hz. Muhammed’in peygamberliğine karşı toplumsal muhalefetin şiddetlendiği, Müslümanların bir topluluk haline geldiği ve yeni dinin kurumsallaşmaya başladığı bir döneme tekabül etmektedir. Mekkeli Müşrikler Hz. Peygamberi mecnunluk,⁴⁹ kâhinlik,⁵⁰ şairlik⁵¹ ve sâhirlikle⁵²

⁴⁵ Bk. en-Nahl 16/36; Fâtır 35/24; er-Ra’d 13/7; el-İsrâ 17/15; eş-Şuarâ 26/ 208.

⁴⁶ Bk. el-Mâide 5/104; el-A’raf 7/28; Yunus 10/78; el-Enbiyâ 21/53; eş-Şuarâ 26/74; Lokmân 31/21; ez-Zuhur 43/22.

⁴⁷ Mahmut Ay, *Kur’an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak -HZ. Mûsa Kıssası Örneği* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017) 299.

⁴⁸ Bk. Fâtır 35/42.

⁴⁹ Bk. el-Hicr 15/6.

⁵⁰ Bk. et-Tür 52/29.

itham ediyorlardı. Bununla beraber Hz. Peygamberin Allah tarafından gönderilen bir elçi olamayacağına dair en temel eleştirilerinden birisi de onun bu işe layık olmadığı, sıradan bir insan olduğu şeklindeki itirazlarıydı.⁵³

Â'raf Sûresi Hz. Peygamber'i sıradan bir insan olduğu gerekçesi ile şiddetli bir şekilde eleştiren ve kabul etmeyen Mekkeli müşriklere bir manifesto niteliğindedir ve Sûrede uhrevi azap figürleri detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir. Önce Hz. Peygamber'i Allah'ın elçisi olarak kabul etmeyen müşrikleri Hz. Âdem'e karşı benzer tavrı sergileyen Şeytan'a benzeten Hz. Âdem-İblis⁵⁴ kıssası anlatılmaktadır. Daha sonra Hz. Peygamberle benzer kaderi paylaşan ve aynı muhalefetle karşılaşan Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb ve Hz. Mûsa'nın kıssaları anlatılmaktadır. Hz. Mûsa kıssasının sonlarına doğru ise Tevrat'a vâris kılınan ancak zamanla Tevrat'taki emir ve yasaklara karşı lakayt davranan bir grup Yahudi din adamının hikâyesi anlatılmaktadır. Bu grubun lakayt davranması sebebiyle Sina Dağı'nın onların üzerlerine kaldırılarak yeniden Tevrat'taki emir ve yasaklara sınımsız sarılmaları ve onu tatbik etmeleri hususunda söz alınma sahnesi anlatılmaktadır.⁵⁵ Buradaki söz alma Tevrat üzerinde olup soyut bir şeye işaret etmemektedir. Şayet Sûreyi kompozisyon kurallarına göre bölümlere ayırmak gerekirse Kur'an vahyini anlatan ilk âyetler giriş, İsrailoğullarından söz alma sahnesinin anlatıldığı âyete kadarki bölüm gelişme bölümünü olarak nitelenebilir. 172'nci âyetten sonraki bölüm ise sonuç bölümü olarak tanımlanabilir.

Sûre içindeki bağlam dikkate alındığında âyetin anlam muhtevası şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Ey Muhammed senin Rabbin Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lût Hz. Şuayb ve Hz. Mûsa'yı kavimlerine gönderip söz aldığı gibi onlardan sonra gelen insan topluluklarına da Peygamber göndererek vahye muhatap kıldı ve onlardan da söz aldı. Bu insan toplulukları da tıpkı burada kıssaları anlatılan peygamber ve kavimlerinde olduğu gibi kendilerine gönderilen peygamberlere bizzat şahit oldular. O insan

⁵¹ Bk. et-Tûr 52/ 30; el-Enbiyâ 21/5; es-Sâffât 37/36; el-Hâkka 69/41.

⁵² Bk. el-Müddessir 74/18-25.

⁵³ Bk. es-Sâd 38/8; el-Kamer 54/25; ez-Zuhruf 43/31; el-Mü'minûn 23/24, 33.

⁵⁴ Taberi Sâd Sûresi'ndeki Adem-İblis kıssasına şöyle bir yorum getirmektedir; Bu kıssa Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen, Allah tarafından ona indirilen Kur'an'a uymayı "İçimizde bunca büyük adam varken vahiy ona mı nazil olmuş" "Muhammed en nihayetinde sizin bizim gibi sıradan bir insan" gibi küstahça sözler söyleyen Mekkeli müşriklere bir ihtar ve ikazdır. Şeytan'ın kibirlenerek Adem'e secde etmeyip, bunu da ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten yarattın onu topraktan diyerek gerekçelendirip rahmetten kovulduğu gibi Mekkeli müşriklerin de Hz. Peygambere karşı kibirlenerek böyle bir duruma maruz kalmamaları konusunda uyararak içindir. Kanaatimize göre söz konusu kıssa burada da aynı maksatla kullanılmıştır. Taberi, *Camîu'l- Beyân*, 10: 606.

⁵⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't- Tefâsir* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi 1974), 6: 3002.

toplulukları da Peygamberlerimiz aracılığı ile kendilerini tevhid inancına davet anlamına gelen “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sualine muhatap oldular ve: “Evet Sen bizim Rabbimizsin.” dediler. Tarihsel süreç içinde gerçekleşen bu hadiseler Biz de şahit olduk. Tarih boyunca bütün insan ve cin topluluklarına peygamberler göndermemizin sebebi kıyamet günü biz bundan (Allah’ın birliğine iman etmemiz gerektiğinden) habersizdik gibi bir bahanenin arkasına sığınmamamız içindir. Tarih boyunca peygamberler göndermenin ikinci önemli gerekçesi ise bir sonraki âyette bizim atalarımız müşrikti biz de onlardan sonra gelen nesilleriydik. Şimdi onların yaptığı ve bir gelenek haline getirdiği şirk inancına uymamız sebebiyle bizleri helak mi edeceksin dememeniz için şeklinde izah edilmektedir.

Kanaatimizce Hz. Peygamber’e karşı muhalefetin şiddetlendiği bir zaman diliminde indirilen bu âyetin peygamberlik ve vahiy bağlamında anlaşılması daha isabetli bir yaklaşımdır. Burada Hz. Peygamber’i müşriklere karşı teskin etme hedeflenmekte ve onun tarih boyunca cereyan eden bir geleneğin, peygamberlik ve vahiy geleneğinin bir takipçisi olduğu, onun karşılaştığı eleştiri ve muhalefetle ondan önce gönderilen bütün peygamberlerin karşılaştığı vurgulanmaktadır. İster rivayetler bağlamında isterse temsili bir anlatım olarak kabul edelim âyetin Hz. Peygamber ve Müslümanların zor günler geçirdiği bir dönemde bugün bizlerin bile anlamakta zorlandığı bir mana ve mefhumdan söz etmesi hikmetten uzak bir durumdur. Âyetin tarihsel süreç içinde vahiy ve peygamber gönderilmesi ile ilgili olduğu, somut bir gerçekliğe delalet ettiği hemen sonra gelen ve Allah’ın âyetleri kendisine geldiği halde ondan yüz çeviren bir kişinin kıssası anlatılarak teyit edilmektedir. Âyetin lafzi ve tarihsel bağlama uygun düşen, aynı zamanda mesaj boyutunu ön plana çıkaran anlamı şu şekilde olmalıdır:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا
يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

(Ey Peygamber) Senin Rabbin (Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsa’nın kavimlerinde olduğu gibi) onlardan sonra gelen insan topluluklarından da (peygamberler aracılığı ile) söz aldı. O insan toplulukları da buna şahit oldular. Onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu. Onlar da “Evet Sen bizim

Rabbimizsin” dediler. Biz (Allah) de buna şahit olduk. Kıyamet günü biz bundan (Allah’ın birliğine iman) habersizdik ya da bizden önce atalarımız müşrikti, biz de onlardan sonra gelen nesilleriz, şimdi sen batıl yolda olanların yaptıkları sebebiyle bizi helak mi edeceksin? dememeniz için (tarih boyunca sizlere peygamberler gönderdik)

Hemen hemen bütün tefsir kaynaklarında bu âyette tasvir edilen ve “elest bezmi” olarak ta kavramsallaşan söz alma eylemi ya insanlar yaratılmadan önce ruhlar aleminde fiili olarak gerçekleşmiş ya da bu tasviri bir anlatım olarak kabul edilerek insanın yaratılış olarak Allah’ı tanıyıp bilme kapasitesine sahip olduğu şeklinde izah edilmiştir. Âyeti insanın Allah’ı fitraten tanıyıp bilme kapasitesine işaret edecek şekilde anlayanların diğer bir delilleri ise Rum Sûresindeki fitrat âyetidir. Bu âyette: “Ey peygamber sen artık yönünü tevhid inancını esas alan dine çevir. Bu din Allah’ın insanı yarattığı gerçekliğe uygun olan dindir....” (er-Rûm 30/30) Bu düşünceyi savunanlar buradan hareketle vahiy ve peygamber göndermenin ekstra bir lütuf ve rahmet olduğunu iddia etmektedir.⁵⁶ Makalenin konusunu teşkil eden âyetin gerek lafzi gerekse temsili anlatım yoluyla ruhtan bahsettiği yorumu ruh kavramının nüzul vasatındaki anlamı ile uyuşmamaktadır. Çünkü Kur’an’da ruh kelimesi vahiy ve ilham ile ilgili bir muhtevaya sahip olup beden-ruh dualitesine işaret etmemektedir.⁵⁷ Rum sûresindeki âyet aynı bağlamda zikredilen temsili anlatımla⁵⁸ beraber değerlendirildiğinde tevhid inancının insan fitratına uygun olduğu, tevhid inancı ile insan fitratı arasında doku uyuşmazlığı bulunmadığı gerçeğini ifade etmektedir. Yoksa insanların tevhid inancını esas alan dinlerdeki muhtevaya fitrat üzerinden ulaşılabilceğini açıklamamaktadır. Kanaatimize göre Kur’an vahiy başta olmak üzere vahiy ve peygamberlik ekstradan bir lütuf değil hayatiyetimizi devam ettirebilmemiz için zaruri bir lütuf ve rahmettir. Kaldı ki bir şeyin hakiki anlamda lütuf olabilmesi için ona zaruri bir ihtiyacın olması daha anlamlıdır. Bu bağlamda Kur’an’da ölüm kalım mücadelesi veren İsrailoğullarının Firavun’un zulmünden kurtarılması büyük bir lütuf ve rahmet olarak tasvir edilmektedir.⁵⁹

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm şifahi bir hitap olarak tezahür etmiştir. Bu yönü ile insanlık ailesine birçok açıdan farklı bir deneyim ve tecrübe sunmuştur. Hitap olmasının doğal bir neticesi olarak tarihsel süreç içinde muhatapların içinde bulunduğu sosyo-psikolojik

⁵⁶ Ömer Özsoy, *Kuran Metni ve Kurucu Ümmet*, 220.

⁵⁷ Mustafa Öztürk, *Kur’an, Vahiy, Nüzûl* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 76.

⁵⁸ Bk. er-Rûm 30/28.

⁵⁹ Bk. el-Bakara 2/49. (Bkz. Mustafa Öztürk Kur’ân-ı Kerîm Meali)

durum ile diyalog halinde nazil olmuştur. Sözel iletişimde iletişimin gerçekleşebilmesine katkı sağlayan metin dışı bağlam sözel iletişimin bir gereği olarak genellikle metinde kaydedilmemiş, hatip ve muhatapların ahdi zihnilerinde bir anlam ve mesaj iletecek şekilde işaretlerde bulunulmuştur. Bu özgün vahiy tecrübesi ve deneyimi ikinci dereceden muhatapların Kur'an'ı doğru bir şekilde anlamaları için oldukça önemlidir. Ancak Hz. Peygamberin Kur'an vahyini tebliğ etmeye başlamasından itibaren yoğun bir tehdit ve eleştiriye maruz kalması, bu özgün tecrübe ve deneyimi bilimsel ve entelektüel bir çabaya dönüştürme imkan ve kabiliyetine sahip olan sahabenin kendilerini siyasi bir krizin içinde bulmaları, ilerleyen süreçte bu krizin bir iç savaşa dönüşmesi ve bir çok sahabenin bu savaşlarda ölmesi önemli bir halkanın büyük oranda kaybolmasına sebep olmuştur. İslami ilimlerin teşekkülünün geç dönemlere tekabül etmesinin en büyük sebeplerinden birisi budur. Oluşan bu kayıp halka sebebiyle kendi özgün ortamında ve vatanında insani düzlemde daha etkili bir mana ve mesaj içeren âyetlerin metin dışı kontekstinin kaydedilememesi sebebiyle özgün anlamlarını tespit etmek zorlaşmıştır. Bu âyetlerin anlamlarının ortaya çıkarılması için de çoğu zaman israiliyat veya imajinatif rivayetler istihdam edilmiştir. Herhalde Kelâm-ı Kadim terimiyle kavramsallaşan Kur'an tasavvurumuzdan olsa gerek çoğu kez âyetlere ezoterik anlamlar takdir edilmiştir. Zamanla takdir edilen bu anlamlar asli ve özgün anlamın önüne geçmiş asli ve özgün anlam ya ikincil derecede kalmış ya da unutulmuştur.

Hz. Peygamberin peygamberliğinin sorgulandığı ve eleştirildiği bir ortamda inen bahse konu âyetin bugün bize bile oldukça garip gelecek bir şekilde anlaşılması bunun en güzel örneklerinden biridir. Âyete takdir edilen anlam bizim için bir anlam, mana ve mesaj ifade etmediği gibi ilk muhataplar nezdinde de bir şey ifade etmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü vahye muhatap olmak onlara insani vasat dışında bir tecrübe yaşama imkanı vermemiş bizzat insan kalarak vahye muhatap olma tecrübesini yaşamışlardır. Âyet Hz. Peygamberin peygamberliğinin sorgulandığı ve şiddetli bir muhalefetle karşılaştığı, Müslümanların zor günler geçirdiği bir dönemde nazil olmuştur. Bu sebeple âyetin tarih boyunca insanların şahit olduğu vahiy ve peygamberlik müessesesinden bahsettiği, Hz. Peygamberin de bu geleneğin bir temsilcisi olduğunu vurguladığı şekilde anlaşılması çok daha güçlü ve insan doğasına uygun bir mesaj içermektedir.

Allah'ın çağlar boyunca insan ve cin topluluklarına peygamber göndermesi gerçeğinin mahiyetini ve sınırlarını belirleme imkanımız olmasa da bu âyette belirtilen ve

“elest bezmi” olarak kavramsallaşan, bizlere kıyamet günü ağır sorumluluklar yükleyen söz verme, insanlık ailesi olarak bilmediğimiz bir zaman ve mekanda gerçekleşmemiştir. İnsanlık ailesi olarak mîsâkımız peygamberler aracılığı ile vahye muhatap olmamız ile başlamakta ve bizleri sorumlu kılmaktadır. Sorumluluk bilgiyi zorunlu kılmaktadır. Bilginin olmadığı yerde sorumluluk ve mesuliyetten bahsedilemez. Vahiy tarihi boyunca en genel anlamda insanın sınanmasının sınırları ise Allah’ın birliğine ve ahiretin varlığına iman ve ahlaklı bir insan olmaktır.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Mehmet. “Kur’an’da Peygamberlere Gönderilen ‘Suhuflar/Kitaplar’ Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies* 11/12 (2016): 1-24.
- Altuntaş, Mehmet. “İşârî Tefsir Ve Cemal Halvetî’nin Fâtîha ile Fîl-Nâs Sûrelerine İlişkin İşârî Yorumları”. *Uluslararası Amasyalı Âlimler Sempozyumu*, (Amasya, 21-23 Nisan 2017). Ed. Şuayip Özdemir – Ayşegül Gün 223-234. Ankara: KIBATEK, Aralık 2017.
- Ay, Mahmut. *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Mûsa Kıssası Örneği*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Gürkan, Salime Leyla. “Mîsâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 172-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur’an’da Anlatım Sanatı el-Fennu’l-Kasasî*. Trc. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hasîrîzâde, Elif Efendi. “Zürriyyetün”, *En Nuru’l Furkan Fî Şerhi Lugati’l-Kur’an*. 1:416-417. Yayıncı Hazırlayanlar. Mustafa Koç. Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015.
- İbn Manzur, Ebû’l- Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. “Zhr”, *Lisânü’l-Arab*. 4: 598-609. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- İsfahânî, Râğîb. “Zhr”, *el- Müfredât fi Elfâzi’l-Kur’an*. 1: 540-541. Beyrut: Dâru’ş-Şamiyye, 2002.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu’l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Thk. Ahmed Ferid. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Özağar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Özsoy, Ömer. *Kur’an ve Tarihsellik Yazıları*. Ankara: Kitâbiyat, 2004.
- Özsoy, Ömer. “Vahiy Geleneği Bağlamında İkiz Doğum Olarak Kur’an Vahiyi: Kuran Metni ve Kurucu Ümmet”. *Kur’an Çalışmaları Vakfı Sempozyum Dizisi 2*, (İstanbul: Ekim 2017): 215-226.
- Öztürk, Mustafa – Ünsal, Hadiye. *Kur’an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an, Vahiy, Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Halleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mustafa. “Kur’an Hükümlerinin Tarihsel ve Yerel Bağlamı: Cahiliye Devri Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku Örneği”, *Birey ve Toplum: Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2011): 43-104.
- Sofuoğlu, M. Cemal – Şener, Abdulkadir – Yıldırım, Mustafa. *Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*. İzmir: TDV Yayınları, 2016.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Camiu’l- Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebu’l Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf an Hakâiki Gavamidi’t-Tenzil*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.